

А.І.КУДРЯЧЕНКО*

ДОСЛІДЖЕННЯ З ПРОБЛЕМАТИКИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглядаються питання, пов'язані з актуалізацією проблематики досліджень зі всесвітньої історії, з'ясовано резерви, які слід задіяти для поліпшення існуючого становища, подано визначення змістового наповнення, кількісних та якісних показників пройденого дослідниками за період суверенного розвитку нашої країни шляху. Автор аналізує наукові пріоритети поглибленого вивчення вітчизняними істориками минулого й сьогодення навколишнього світу, а також складові розвитку національної історіографії в контексті імперативів сучасної світової історичної думки.

У період незалежного розвитку України значні зрушення відбулися у більшості царин суспільного буття, зокрема у сфері науки та її секторах. В одному з попередніх чисел «Українського історичного журналу» вийшла ґрунтовна стаття професора С.В.Віднянського, в якій проаналізовано стан, проблеми та перспективи вітчизняних досліджень зі всесвітньої історії як важливого напрямку української історичної науки¹. Знаний автор розглядає нові тенденції, позитивні зрушення щодо наукового рівня й тематичної спрямованості напрацювань українських науковців зі всесвітньої історії та міжнародних відносин, заснування нових дослідницьких центрів, фахових часописів та інших складових розвитку досліджень цієї галузі. Поділяючи більшість принципових і слушних оцінок та підходів, зокрема стосовно ролі й значення наукових шкіл та проблем їх формування, тенденцій зростання інтересу молодих українських дослідників до історії зарубіжних країн і міжнародних відносин, удосконалення методології досліджень та посилення організаційних заходів, слід продовжити розгляд питань, пов'язаних з актуалізацією проблематики студій зі всесвітньої історії, з'ясування тих резервів, які можна задіяти для поліпшення існуючого становища у цій сфері соціогуманітаристики. Також важливе визначення кількісних і якісних показників пройденого вітчизняними дослідниками за період суверенного поступу України шляху.

Українська історична наука, як складова соціогуманітаристики, у добу незалежності пройшла кілька етапів свого розвитку. Вони відрізняються як змістовим наповненням, так і кількісними та якісними характеристиками. Рубіжним для всього кола історичних наук став етап здобуття нашою країною незалежності й вихід її на міжнародну арену як суверенного суб'єкта міжнародних відносин.

У перші роки незалежності постало важливе завдання подолання спадщини минулого, зокрема догматизму марксистсько-ленінської методології

* Кудряченко Андрій Іванович – доктор історичних наук, професор, директор Інституту європейських досліджень НАНУ.

¹ Див.: Віднянський С.В. Стан, проблеми та перспективи досліджень зі всесвітньої історії в Україні // Укр. іст. журн. – 2010. – №5. – С.166–179.

та вузькості класового підходу до вивчення, оцінки та інтерпретації історичних явищ і всього перебігу подій; ідеологічно-пропагандистських кліше і штампів; відвертого ігнорування надбань передової західної історичної думки. Іншими словами, у 1991 р. змінилася не лише система, так би мовити, відправних координат, але й наукових пріоритетів вітчизняних істориків у розробці всього кола історичних досліджень. На перший план виступали проблеми утвердження нового дослідницького підходу та методологічних засад історичних наук, переосмислення основних історичних закономірностей за відмови від стереотипів формаційного підходу до періодизації історії та одномірного її вивчення і тлумачення, а також налагодження плідних міжнародних контактів. Віднині з'ясування причинно-наслідкових детермінант суспільного розвитку мало включати і складові цивілізаційного поступу, його людські виміри, а оволодіння всім арсеналом сучасних теоретико-методологічних напрацювань західної історичної науки покликано було сприяти поглибленому вивченню минулого і сьогодення оточуючого світу як необхідної умови розвитку національної історіографії в контексті імперативів сучасної світової історичної думки.

Відзначимо, що ці нові проблеми постали як перед академічною й університетською наукою, так і перед усіма освітніми закладами України. Це був виклик загалом українському суспільству. Адже у спадок від минулої доби країні дісталася велика кількість фахових істориків, серед яких основну частину становили історики КППРС². Широке коло істориків, що становили майже половину всіх фахівців, як, зрештою, і більшість істориків інших радянських республік, мали споріднені риси та подібні нагальні потреби. Перед вітчизняними істориками, як і всіма тогочасними суспільствознавцями, що вийшли із радянського минулого, постали завдання не лише опанувати самим, але й налаштувати інших, усі суспільні верстви, з нових засад тлумачити як минуле, так і сьогодення. Це був час, коли давалося відчутно взнаки розбалансування самого механізму раціонального мислення пострадянських народів і втрата цілісної системи ціннісних координат, коли «маса людей втратила узгоджену картину світу й здатність до логічного мислення, виявлення причинно-наслідкових зв'язків».

Аналіз пройденого шляху та врахування слухних оцінок стосовно поступу вітчизняної історичної науки в узагальнюючих працях, зокрема В.А.Смоля, О.П.Реєнта, Л.О.Запшкільняка, С.В.Віднянського та інших, дає підстави виділити щонайменше два важливі етапи розвитку досліджень із проблематики всесвітньої історії у сучасній Україні. Перший етап бере початок 1991 р. (проголошення Україною незалежності) і продовжується до рубежу ХХ–ХХІ ст. Для цього часу характерними були розрив зі спадщиною попередніх десятиліть та поступовий перехід до нових науково-методологічних засад історичних досліджень, підготовка і випуск цілої низки фундаментальних праць із вітчизняної історії, вихід на широкі узагальнення стосовно місця України в оточуючому світі.

² Запшкільняк Л. Замітки про сучасну українську історіографію [Електронний ресурс]: www.history.org.ua/JournALL/xxx/15/1/2.pdf

Другий етап розвитку історичної науки, її складової зі всесвітньої проблематики, обіймає роки першого десятиліття ХХІ ст., коли відбувається формування наукових осередків, які все наполегливіше досліджують країни і регіони (однак далеко не всі й не в однаковій мірі) та розвиток України у все більше загальносвітовому контексті історичного поступу. Ці роки можна назвати періодом утвердження нового світобачення у працях ширшого кола істориків, більш реалістичне розуміння всесвітньої історії, відповідних її етапів та ролі окремих держав і регіонів.

Мені, як науковцю, що зростав у системі вітчизняної академії наук, але не вихідцю з Інституту історії України НАНУ, вельми приємно наголошувати на провідній ролі саме цього науково-дослідницького закладу. Слід однозначно підкреслити, що оскільки в Україні не було і поки ще не існує окремого наукового закладу з проблематики всесвітньої історії, то основний тягар стосовно цих напрацювань, особливо в перше десятиліття незалежності, лягав на Інститут історії України НАНУ – провідну академічну установу даного профілю. За нових умов йому вдалося подолати відірваність від магістралей світового наукового поступу та від власної національної традиції, налагодити стосунки із зарубіжними науковими центрами. Надто важливо, що керівна роль академічного інституту, діяльність його керівництва та провідних фахівців значною мірою сприяли широкому професійному середовищу українських істориків адаптуватися до нових умов та сучасних вимог. Акумулюючи практику розв'язання конкретних наукових проблем, цей колектив керувався баченням загальної перспективи перебігу всього історичного процесу, потребами опанування сучасним науково-методичним інструментарієм, світоглядними парадигмами з виходом на цивілізаційний діалог³.

У цьому зв'язку підкреслю значення праць фахівців Інституту історії України НАНУ та інших закладів методологічного характеру, що стали важливим імпульсом і для подальшого розвитку досліджень зі всесвітньої історії в Україні: в інституті було збережено відповідний відділ на чолі з д.і.н., професором С.В.Віднянським та дослідників, які плідно працюють, поповнюючи відповідний доробок.

Надто важливим у справі становлення та подальшого розвитку досліджень із проблематики всесвітньої історії у сучасній Україні була і є постійна увага Президії Національної академії наук України. Так, за її рішенням, на початку 1990-х рр. було створено ряд інститутів, що спеціалізуються на окремих історичних періодах та регіонах. В їх числі – новостворені Інститут української археографії та джерелознавства імені М.Грушевського, Інститут сходознавства імені А.Кримського, Інститут європейських досліджень (до 2001 р. – східноєвропейських досліджень), Інститут українознавства імені І.Крип'якевича тощо. На засіданнях Президії НАН України приділяється пильна увага стану справ у цій царині гуманітаристики, питаннями

³ Тронько П. 40 років служіння Клію // Україна крізь віки: Зб. наук. праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смоля. – К., 2010. – С.10.

розвитку історичної науки постійно опікуються ряд членів Президії НАНУ. Так, у травні 2009 р. на засіданні Президії НАН України було заслухано та обговорено доповідь «Сучасний історіографічний процес в Україні: здобутки й нерозв'язані проблеми», з якою виступив директор Інституту історії України академік НАНУ В.А.Смолій. В ухваленій постанові від 13 травня 2009 р. відзначалося, що навчальний, просвітницький і науково-дослідницький процеси у сфері історичного знання мають величезне соціально-політичне значення, а виховання історією становить істотний елемент державотворення. Відзначивши здобутки вітчизняних істориків, перш за все, колективу Інституту історії України, Президія НАНУ поставила ряд важливих та невідкладних завдань щодо розвитку вітчизняної історичної науки.

Говорячи про створені на початку 1990-х рр. нові інститути Відділення історії, філософії та права НАН України, слід особливо відзначити, що Інститут історії України дієво підсилив їх кадровим складом, як це було і в попередні часи при створенні інших установ. Із того часу ці інститути за підтримки Президії, Секції суспільних і гуманітарних наук, бюро Відділення НАНУ провели значну організаційно-наукову роботу, здійснили чимало дослідницьких проєктів, про що йтиметься нижче. У роки незалежного поступу України дослідженнями проблематики зі всесвітньої історії більш наполегливо почали перейматися і ряд класичних університетів. Вони мали кафедри всесвітньої історії та займалися підготовкою кадрової зміни.

Із погляду становлення та розвитку напрацювань, підтримки досліджень зі всесвітньої історії важливим стало те, що в Інституті історії України НАНУ було збережено попередні актуальні періодичні видання та започатковано серію нових часописів. До числа перших слід віднести «Український історичний журнал», що був заснований 1957 р., «Історичні зошити» та «Історико-географічні дослідження в Україні» (1988 р.). Із числа започаткованих нових видань, що безпосередньо, або значною мірою торкалися висвітлення напрацювань із проблематики всесвітньої історії, слід відзначити:

1) Міжвідомчий збірник наукових праць «Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки» (1991 р.).

2) «Український історичний збірник» (1997 р.), випуски якого формуються із праць молодих учених Інституту історії України НАНУ, інших наукових і освітніх вітчизняних та зарубіжних установ. Видання висвітлює широке коло проблем української та всесвітньої історії з найдавніших часів до сучасності.

3) Збірник наукових праць «Україна в Центральній-Східній Європі (із найдавніших часів до XVIII ст.)» (2000 р.), що його видає відділ історії України середніх віків і раннього нового часу Інституту історії України НАНУ; 2002 р. реорганізований у щорічник. На його сторінках розглядаються малодосліджені питання вітчизняної історії з найдавніших часів до кінця XVIII ст., що висвітлюються у контексті європейського цивілізаційного процесу.

4) Альманах історії та археології Східної Європи «Ruthenica» (2002 р.). Видання покликане сприяти інтеграції української медієвістики у світовий історіографічний простір.

5) Альманах теорії та історії історичної науки «Ейдос» (2005 р.), де висвітлюються відповідні теоретичні питання історієписання, аналізуються сучасні методи, напрями та образи історіографії тощо.

6) Збірник «Історія народів Надчорномор'я IX ст. до н.е. – початку XIX ст.» (2008 р.). У виданні висвітлюються питання теорії історіографії та історії історичної науки, досліджуються політичні, економічні, культурні й етнічні аспекти історії кочових і землеробських народів, які населяли цей регіон у різні періоди.

У зазначених часописах мають можливість друкуватися фахівці-історики, що вивчають різні історичні епохи, країнознавці, міжнародники та дослідники з інших спеціалізацій⁴.

Показово, що на базі Інституту історії України НАНУ вже понад півстоліття видається фаховий часопис – «Український історичний журнал». Кожен його випуск у роки незалежності стає відтворенням процесів сходження вітчизняної історичної науки, у тому числі і з висвітлення проблематики всесвітньої історії, досліджень відповідних географічних, хронологічних та тематичних зрізів. Слід відзначити, що у числі №6 цього авторитетного часопису за 2007 р. підбито підсумки розвитку вітчизняної історичної науки, її складових, і поступу самого видання. За словами його головного наукового редактора академіка НАНУ В.А.Смолія, «цей єдиний на теренах колишнього СРСР профільний республіканський історичний часопис, незважаючи на жорсткий диктат та постійний контроль із боку відповідних ідеологічних структур, які регламентували як тематику, так і змістове наповнення тих чи інших публікацій, із часом зумів не лише подолати вульгаризовані підходи до відтворення національного історичного процесу та перетворитися на флагмана вітчизняної історіографії, а й засвідчити високий професіоналізм і дієздатність українського наукового потенціалу»⁵. Журнал був і має залишатися рупором української фундаментальної історичної науки.

Відзначу, що аналіз висвітлення на шпальтах «УІЖ» проблематики зі всесвітньої історії досить ретельно подано в іншій статті С.В.Віднянського. В аналітичному огляді наводяться відповідні дані, висвітлено узагальнюючу динаміку та тематичну спрямованість публікацій зі всесвітньої історії тощо⁶. Слід також наголосити, що у роки української незалежності, зокрема в останній період, часопис значно розширив спектр всесвітньо-історичної проблематики, міжнародних зв'язків та міждержавних відносин країн і

⁴ Зазначені та інші видання див., зокрема, на інтернет-сайті Інституту історії України НАНУ (www.history.org.ua).

⁵ Смолій В.А. До 50-річчя заснування «Українського історичного журналу». Вступне слово головного наукового редактора академіка НАН України В.А.Смолія // Укр. іст. журн. – 2007. – №6. – С.4.

⁶ Віднянський С.В. Рецензії всесвітньої історії на сторінках «Українського історичного журналу» // Укр. іст. журн. – 1997. – №6. – С.166–180.

народів різних історичних епох та континентів. Позитивно, що до проблем античної історії, візантиністики й орієнталістики, медієвістики, нового та новітнього часу, як і тематично-географічних зрізів слов'янського світу, європейських держав, проблематики двох світових воєн та міжвоєнного періоду прикута більша увага фахівців. Журнал також започаткував висвітлення питань вітчизняної історії в зарубіжних дослідженнях.

На особливу увагу заслуговують статті методологічного характеру, що стали важливим поштовхом і для подальшого розвитку досліджень зі всесвітньої історії в Україні: В.А.Смолія «Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті» (1991, №5); С.В.Кульчицького «Історія і час. Роздуми історика» (1992, №4); Г.В.Касьянова «Нація і націоналізм: слова і терміни» (1999, №2); О.П.Реєнта «Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу» (1999, №3); В.А.Потульницького «Українська та світова історична наука: рефлексії на межі століть» (2000, №1–4); С.П.Стельмаха «Інтеграційні процеси в європейській історичній науці наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.» (2005, №5); Л.В.Таран «Проблеми епістемології історії: від позитивізму до постмодернізму (на прикладі французької, російської, української історіографії)» (2007, №2) тощо.

Слід зазначити, що вже з перших років незалежності України в «УІЖ» почали частіше з'являтися статті, присвячені проблемам історії інших держав, зокрема європейських країн, перш за все наших безпосередніх сусідів – Польщі (Річ Посполита), Литви (Велике князівство Литовське), Росії, Білорусії, Молдови, Словаччини, Угорщини, Румунії, Туреччини, а також статті про Австрію, Болгарію, Великобританію, Грецію, Італію, Естонію, Німеччину, Францію, Югославію, Хорватію, Швецію тощо. Однак чимало країн і регіонів усе ще висвітлюються доволі рідко, або ж публікації про них були одиничними.

Водночас на шпальтах «УІЖ» фактично бракувало наукових публікацій, присвячених актуальним проблемам історії та стану відносин України з ключовими державами світу: США, Німеччиною, Францією, Китаєм та ін.; розвитку ЄС та еволюції його політики з ключових питань розвитку; сучасній європейській політиці Євросоюзу, зокрема і щодо України; проблематиці розвитку ключових країн Азії та Америки; аналізу перебігу подій на пострадянському просторі⁷.

Сьогодні важливим завданням вітчизняної історичної науки є вивчення широкого спектру актуальних проблем усесвітньої історії, у тому числі європейської. Останнє постає нагальним з огляду на офіційний курс нашої держави щодо входження до європейського простору та євроінтеграцію. Однак не лише цей чинник є спонукою до нарощування досліджень із даного напрямку. Потреби сучасної історіографії імперативно вимагають інтегрування вітчизняної історії як до загальноєвропейського, так і загальносвітового контекстів, створення власного цілісного погляду на розвиток і сходження цивілізації та актуальні проблеми всесвітньої історії.

⁷ Там само. – С.179.

Проводячи аналіз досліджень із проблематики всесвітньої історії вітчизняними фахівцями, звичайно, однозначно слід наголосити, що за роки незалежного розвитку нашої держави відбулися суттєві зрушення. Перш за все, це стосується тематичної спрямованості й наукового рівня дослідження вітчизняними науковцями проблем всесвітньої історії. Водночас пошуки та оволодіння новими методологічними, тематичними та історіографічними парадигмами все ще тривають. Помітною тенденцією еволюції стало зростання інтересу українських дослідників, зокрема молодих, до питань історії зарубіжних країн, окремих регіонів та міжнародних відносин, що відносились свого часу до так званих «білих» і «чорних» плям. Свідченням цього стало відчутне зростання кількості захищених дисертацій із даної тематики за перші десять років державної незалежності України. Так, із захищених понад 190 докторських та 1240 кандидатських дисертацій з історії, більше 10% стосувалися проблем всесвітньої історії. Із числа останніх 24 докторські та 112 кандидатських дисертацій торкалися проблематики новітнього часу за спеціальністю «всесвітня історія», а з їх числа в 15 докторських і 84 кандидатських дисертаціях досліджувалися проблеми неслов'янських народів Європи, а також країн Північної та Південної Америки, і навіть Австралії⁸.

Упродовж наступного етапу зроблені важливі кроки щодо нарощування масиву дослідницьких робіт, проведення різних наукових заходів, як от наукових конференцій різного рівня, круглих столів, започатковано випуск відповідних наукових збірників, а також заходи щодо підготовки наукових кадрів за спеціальністю «всесвітня історія». Так, згідно з даними ВАК України (станом на квітень 2010 р.), у країні виходить близько 20 різних часописів, що мають статус фахових зі всесвітньої історії. Регулярними стали випуски із цієї проблематики збірників наукових праць у відповідних академічних інститутах та провідних університетах, зокрема «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки», «Боспорські дослідження», «Східний світ», «Сходознавство», «Питання німецької історії», вісники, наукові записки відповідних університетів з історії.

Показово, що відчутно зріс науковий інтерес до досліджень проблем розвитку різних регіонів і країн світу, які за попередньої історичної доби були прерогативою союзних наукових центрів, або ж відносились до табуованих тем. Із числа останніх можна назвати тематику дисертаційних досліджень: Україна у поглядах німецьких і французьких вчених, послів і мандрівників XVII–XIX ст.; культурні взаємини Франції та України наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.; слов'янські народи Австрійської монархії: культурно-освітні та наукові зв'язки з українцями; діяльність міжнародних організацій у справах біженців у країнах Західної Європи; український фактор у політиці Німеччини та Австро-Угорщини періоду Першої світової війни; політика Франції, Великобританії та США щодо національної державності України в 1917–1920 рр. у вітчизняній та українській зарубіжній історіографії; українсько-німецькі відносини в 1917–1922 рр.; дипломатичні

⁸ Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми / Колективна монографія за редакцією Л.О.Зашкільняка. – Л., 2004. – С.307.

представництва доби УНР, гетьманату і Директорії; полонені та інтерновані вояки-українці в Європі (1914–1924 рр.); трансформація міжнаціональних та міжетнічних відносин у Західній Європі; українське питання в міжнародних відносинах Центральної Європи 1919–1923 рр.; українське питання у польській консервативній суспільно-політичній думці міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.)⁹ тощо.

Непересічними стали дослідження та вихід друком нарисів у трьох томах: «Україна і Росія в історичній ретроспективі» (т.1 «Українські проекти в Російській імперії»; т.2 «Радянський проект для України»; т.3 «Новітній український державотворчий процес»). Іншими словами, значно розширилися горизонти досліджень вітчизняних науковців.

В останні роки вельми показово те, що зроблено перші кроки з комплексного вивчення історичного досвіду розвитку суміжних з Україною країн, певних регіонів та взаємовідносин українців із сусідніми народами. Так, вийшли у світ перші у вітчизняній історіографії синтетичні праці з історії Польщі, Болгарії, Словаччини, нариси з історії Німеччини¹⁰. Помітним

⁹ Бочан П.О. Україна в поглядах німецьких і французьких вчених, послів і мандрівників XVII–XIX ст.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2008. – 199 с.; Іваненко О.А. Культурні взаємини Франції та України наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 198 с.; Криль М.М. Слов'янські народи Австрійської монархії: культурно-освітні та наукові зв'язки з українцями. 1772–1867: Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Львівський державний університет ім. І.Франка. – Л., 1999. – 422 с.; Міхасюта О.В. Діяльність міжнародних організацій у справах біженців у країнах Західної Європи (20–90-ті рр. XX ст.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2006. – 231 с.; Кураєв О.О. Український фактор у політиці Німеччини та Австро-Угорщини періоду Першої світової війни: Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Інститут української археології та джерелознавства імені М.Грушевського НАНУ. – К., 2006. – 499 с.; Довган Ю.Л. Політика Франції, Великої Британії та США щодо національної державності України в 1917–1920 рр. у вітчизняній та українській зарубіжній історіографії: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника. – Івано-Франківськ, 2006. – 254 с.; Барвінська П.І. Українсько-німецькі відносини в 1917–1922 рр.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Одеський національний університет імені І.Мечникова. – Одеса, 2001. – 211 с.; Матвієнко В.М. Політика УНР та Української Держави щодо новопосталих державних утворень на території колишньої Російської імперії (1917–1921 рр.): Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – 435 с.; Соловійова В.В. Дипломатичні представництва Української Народної Республіки в країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918–1920 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 1999; Соловійова В.В. Формування та діяльність дипломатичних представництв українських національних урядів 1917–1921 рр.: Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. – К., 2006. – 470 с.; Срібняк І.В. Полонені та інтерновані вояки-українці в Європі (1914–1924 рр.): Дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Київський державний лінгвістичний університет. – К., 2000. – 448 с.; Срібняк І.В. Військова діяльність уряду УНР в екзилі (1921–1923 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський університет імені Тараса Шевченка. – К., 1995. – 216 с.; Чугріна О.Р. Трансформація міжнаціональних та міжетнічних відносин у Західній Європі в 1980–1990-ті рр.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Донецький національний університет. – Донецьк, 2006. – 252 с.; Бетлій О.В. Українське питання в міжнародних відносинах Центральної Європи, 1919–1923 рр.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К., 2003. – 295 с.; Юрчук О.Ф. Українське питання у польській консервативній суспільно-політичній думці міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Л., 2005. – 18 с.

¹⁰ Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. – Л., 2002. – 752 с.; Чорний В.П. Історія Болгарії. – Л., 2007. – 404 с.; Криль М. Історія Словаччини. – Л., 2006. – 264 с.; Бобильова С.Й. Історія Німеччини з давніх часів до 1945 року. – Дніпропетровськ, 2003. – 528 с.

явищем для українських дослідників зі всесвітньої історії є вихід підручників для вищих навчальних закладів: з історії західних і південних слов'ян ХХ ст.; з новітньої історії центральноєвропейських та балканських країн та доволі оригінальної фундаментальної праці з історії Центрально-Східної Європи¹¹. Ці та інші знакові підручники доволі ретельно проаналізовано у відповідній статті одного з попередніх випусків журналу.

До числа позитивних змін слід віднести зростаючу увагу до підготовки високопрофесійних фахівців – докторів та кандидатів наук зі всесвітньої історії. Так, за даними ВАК України (станом на квітень 2010 р.), за період із 2000 по перший квартал 2010 рр. включно діяло близько 20 відповідних спеціалізованих рад із захисту дисертацій, з них 13 спецрад із захисту докторських дисертацій. За ці роки було захищено 55 докторських і понад 330 кандидатських дисертацій. Значна робота проводиться у цьому напрямі спецрадами 4 академічних установ – Інституту історії України, Інституту української археографії та джерелознавства імені М.Грушевського, Інституту сходознавства імені А.Кримського, Інституту українознавства імені І.Крип'якевича; 14 університетів, зокрема Київського національного імені Тараса Шевченка, Харківського національного імені В.Каразіна, Донецького національного, Чернівецького імені Ю.Федьковича та ін. Навіть побіжний погляд на кількісні показники підтверджує, що окрім академічних інститутів підготовкою фахівців зі всесвітньої історії більш цілеспрямовано переймаються у цих університетах. Із числа інших кидається у вічі спрямованість Дипломатичної академії та Київського славистичного університету, Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Аналізуючи масив наукових розробок з історії країн Європи, Азії, Африки та Америки, слід підкреслити, що до цих регіонів увага вітчизняних науковців приділяється далеко нерівномірно¹². Так, найбільш широко представлено дослідження історії країн, що входять до регіону Центрально-Східної Європи. Перш за все, це стосується Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини. Значну увагу дослідники приділяють Німеччині, Великобританії, Франції, а також Росії та країнам Балканського півострова. За тематичною спрямованістю історичних досліджень найбільше представлено з проблематики, що торкається практики євроінтеграції та входження країн до ЄС. Однак скандинавські та балтійські держави, загалом Північна Європа, регіон Вишеградської групи, СНД та її окремі держави у дисертаційних дослідженнях вітчизняних істориків представлені мало, а деякі в роки незалежності України загалом не представлені.

Аналіз бібліографії історії та суспільного життя країн Східної та Південно-Східної Європи, які представлені відчутно ширше у порівнянні з

¹¹ Див.: Історія західних і південних слов'ян ХХ століття / За ред. проф. Є.П.Пугача. – Х., 1998. – 464 с.; Новітня історія центральноєвропейських та балканських країн. ХХ століття / Відп. ред. проф. В.І.Яровий. – К., 2005. – 816 с.; Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець ХХ – початок ХХІ ст. / Ред. проф. М.М.Кріль. – К., 2008. – 284 с.; Історія Центрально-Східної Європи / За ред. проф. Л.О.Зашкільняка. – Л., 2009. – 660 с.

¹² За підрахунками співробітників Інституту європейських досліджень НАНУ станом на травень 2010 р., електронною базою даних фондів Національної бібліотеки України імені В.Вернадського.

іншими регіонами континенту, свідчить ще про доволі фрагментарний, не-системний аналіз найрізноманітніших аспектів указаних європейських країн, і, у першу чергу, дослідження їх взаємозв'язків із суверенною Україною, перспектив співробітництва, досвіду розвитку демократії, громадянського суспільства, еволюції політичних систем, проведення економічних реформ, реалізації євроінтеграційних проектів, які б було доцільно врахувати і використати у процесах українського державотворення.

Відсутні солідні узагальнюючі праці з геополітичного аналізу міждержавного співробітництва країн Центрально-Східної та Південно-Східної Європи і його значення для України. Ті чи інші політичні або економічні системи подекуди розглядаються достатньо локально поза контекстом, що ускладнює розуміння інституціонального розвитку різноманітних сфер суспільного життя країн цих регіонів.

В існуючих в Україні публікаціях приділено недостатню увагу надзвичайно складним етнонаціональним процесам, що відбувалися в минулому й проходять нині у країнах Південної і Південно-Східної Європи, врахування яких украй актуальне для розвитку в Україні сучасних демократичних форм націєтворення, розвитку титульної нації та національних меншин. Зокрема, у публікаціях не знайшли відображення надзвичайно складні й динамічні процеси державного та націєтворення вказаних країн епохи «Весни народів», які могли б дати ключ до оцінки багатьох європейських процесів ХХ ст., поглибивши розуміння української етнічної і національної ідентичності в європейському контексті.

Майже відсутні праці, присвячені механізмам інтеграції як окремих країн, так і вказаних регіонів у сучасний європейський та світовий економічний простір, бракує досліджень із модернізаційних процесів, спрямованих на побудову в цих країнах постіндустріального та інформаційного суспільства.

У дослідженнях практично кожної країни існують великі прогалини як за періодами, починаючи зі стародавніх часів і до новітнього часу, так і у вивченні різноманітних аспектів їх національної історії. Переважна більшість опублікованих праць виконана на основі кандидатських дисертаційних досліджень. У силу цього вони часто носять реферативно-описовий характер і не становлять глибоких аналітичних студій, в яких би розкривалися складні проблеми економічного, політичного і духовного життя країн указаних регіонів відповідного історичного періоду.

Загальною вадою історичних праць є їх недостатня прогностична орієнтованість, що значно ускладнює практичне застосування здобутих результатів у формуванні економічних, політичних і духовних моделей співробітництва України з країнами Центрально-Східної і Південно-Східної Європи.

Проведений аналіз свідчить, що протягом останніх років зріс інтерес вітчизняних науковців до вивчення історії країн Азії та Африки. Так, за період із 1991 по 2010 рр. виконано близько двадцяти дисертаційних досліджень з історії країн цих регіонів на ступінь кандидата наук і дві – доктора. Про динаміку зростання інтересу молодих науковців до цієї галузі

історичного знання свідчить те, що з названої кількості лише на останні 4 роки припадає захист восьми дисертацій, у тому числі – однієї докторської. Інститут сходознавства імені А.Кримського є лідером і в підготовці молодих фахівців у цій галузі (5 дисертацій, серед яких 2 докторські). На другому місці перебуває Київський національний університет імені Т.Шевченка (4 кандидатські), на третьому – Одеський національний університет імені І.Мечникова (3 кандидатські). У згаданому Інституті сходознавства імені А.Кримського у 1999 р. захищено й першу в історії української історичної науки докторську в галузі японістики (дисертація д.і.н., проф. В.А.Рубеля «Походження військово-самурайської державності у традиційній Японії (середина I тис. до н.е. – кінець XIV ст. н.е.)»).

У регіональному зрізі увага молодих дослідників спрямована здебільшого на Індію (4 дисертації), Китай (3 дисертації) та Африку як континент (4 дисертації). За часовим виміром науковців приваблюють доволі недавні події переважно середини – кінця минулого століття. Історії більш раннього – до ХХ ст. – періоду присвячено лише 3 дисертаційні праці. Вселяє певну надію те, що захищено їх також в останні роки.

Огляд видань підтверджує, що за всі роки у незалежній Україні інтерес до історії країн Азії й Африки мав переважно прикладний характер і був спрямований на систематизацію вже існуючого знання у вигляді навчально-методичних праць. За цей час вийшло друком 15 підручників з історії країн Азії і Африки різних періодів (у тому числі 5 – з історії Стародавнього Сходу, 8 – з історії нового та новітнього часу). Примітно, що лівова їх частка (а саме 13) побачили світ за останні 10 років.

Із монографічних видань лише 6 мають суто історичний характер. Решта торкається історії зазначеного регіону під певним кутом зору: 6 – релігієзнавчим, філософським; 4 – культурологічним; 2 – політологічним тощо. Переважний розгляд історії Азіатсько-Африканського регіону в контексті спеціалізованих досліджень властивий і статтям у періодиці. Причому, кількісний пріоритет тут у релігієзнавчих розвідок.

Певні здобутки має Інститут сходознавства імені А.Кримського НАНУ, де за останні роки започатковано серію видань «Наукова спадщина сходознавців України», в якій досліджується доробок учених-сходознавців, забутих або викреслених з української історії. В її рамках побачила світ епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941 рр.) (у 2 т.). Оpubліковано і його рідкісні сходознавчі праці з арабістики, тюркології та іраністики (у 5 т.)¹³.

Аналіз історіографії з історії країн Американського континенту свідчить про відсутність цілісної системи досліджень минулого цих країн. Із числа монографічних видань є здебільшого лише ті, що підготовлені під докторські дисертації, яких також існує невелика кількість (до 20). Зустрічаються окремі праці з економіки, юриспруденції, педагогіки, в яких висвітлюється певне коло вузьких фахових проблем, проте фактично відсутні як

¹³ *Кримський А.Ю.* Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941 рр.): У 2 т. – К., 2005; *Його ж.* Вибрані сходознавчі праці: У 5 т. – К., 2007.

колективні, так і одноосібні монографії з історії США, Канади, Аргентини, Мексики, Бразилії, Чилі (про менші країни навіть не йдеться). І якщо США та Канада представляють інтерес для вітчизняних фахівців з історії й політології, то проблеми інших країн континенту практично не висвітлюються навіть у збірках наукових статей.

Якщо говорити, із певними застереженнями, про формування наукових осередків фахівців (дисертаційних досліджень) із проблем країн Американського континенту, то аналіз свідчить про роботу у цьому напрямі лише окремих установ. Так, переважна кількість докторських дисертацій готується та захищається в Інституті світової економіки та міжнародних відносин НАН України (Є.Є.Камінський, О.В.Шевчук, І.Д.Дудко, Б.І.Канцелярук), Київському національному університеті імені Т.Шевченка (Б.М.Гончар, О.І.Ткач, М.М.Рижков, А.В.Дашкевич), Одеському національному університеті (О.Ф.Цвіркун, І.М.Коваль), Донецькому національному університеті (Ю.Г.Беловолов, А.В.Бредихін), Чернівецькому національному університеті імені Ю.Федьковича (В.П.Фісанов), інших установах НАН та університетах України.

Показово, що з американської проблематики роботи готуються за історичним та політологічним фахом за спеціальностями «всесвітня історія» і «політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». Із захищених по США 11 докторських дисертацій лише 5 – зі «всесвітньої історії», а решта – з політології. Близько 60 праць, захищених на ступінь кандидата наук, підготовлені здебільшого у провідних українських вузах та наукових установах НАН України. Звертає увагу той факт, що проблематика досліджень доволі обмежена: переважає вивчення проблем зовнішньої політики США щодо інших країн та питання української еміграції у країнах Американського континенту.

Серед дослідницьких праць, що присвячуються Канаді, докторських дисертацій немає зовсім, захищено лише понад 20 кандидатських. Переважає проблематика з вивчення ролі і значення української діаспори у формуванні українсько-канадських відносин, впливу української діаспори Канади та країн Латинської Америки на розвиток економіки й культури незалежної України, національно-визвольний рух на землях історичної Батьківщини тощо.

З усіх переглянутих тем дисертацій з історії Канади заслуговує на увагу проблематика досліджень «Становлення та утвердження соціальної держави в Канаді (30-ті – 60-ті рр. ХХ ст.)» (І.І.Магух-Федоркова, 2004 р., 23.00.02), «Індійська імміграція в Канаді в історичній ретроспективі» (С.І.Панцир, 1997 р., 07.00.02) із Чернівецького національного університету; дисертація І.І.Судак (2009 р.) «Формування та розвиток суспільно-політичних і економічних відносин між федеральним центром та провінціями в Канаді (1867–1939 рр.)» з КНУ імені Т.Шевченка (07.00.02) та дослідження Т.М.Кузьми (Рівненський державний гуманітарний університет, 2006 р.) – «Держава Максиміліана в Мексиці: плани створення, становище та причини падіння (60-ті роки ХІХ ст.)» (07.00.02).

Певним прикладом підготовки досліджень з історії іспаномовних країн Американського континенту може бути робота кафедри нової та новітньої історії на чолі з Ю.Г.Беловоловим Донецького національного університету. Так, з історії Аргентини тут було захищено одну докторську й дві кандидатські дисертації (А.В.Бредихіна – «Формування та еволюція пероністського режиму в Аргентині (1946–1989 рр.) й І.І.Лаврова – «Соціальна політика в Аргентині в умовах неоліберальної моделі розвитку (90-ті рр. ХХ ст.)»). Також у Київському національному університеті імені Т.Шевченка за темою «Політика Аргентини в Латинській Америці у 1980-х – на початку 1990-х рр.» захистила кандидатську дисертацію А.А.Самойленко.

Власне, до країн Латинської Америки було привернуто увагу в політологічному контексті щодо вивчення модернізаційних та інтеграційних процесів. Докторську роботу захистив О.І.Ткач з теми: «Стратегії політичної модернізації країн Латинської Америки» (23.00.02, КНУ імені Т.Шевченка, 2007 р.); кандидатські – Н.М.Весела («Інтеграційні процеси в Латинській Америці та Карибському басейні: особливості, тенденції, перспективи», 23.00.04, КНУ імені Т.Шевченка, 2002 р.). У Дипломатичній академії при Міністерстві закордонних справ України минулого року О.В.Гуцол захистив кандидатську дисертацію зі всесвітньої історії – «Фолклендські (Мальвінські) острови в зовнішній політиці Великої Британії. 1763–1843 рр.».

Водночас, зазначимо, що існує солідний масив дисертаційних та монографічних досліджень з інших наукових галузей, в яких розглядається широке коло різноманітних питань: з юриспруденції, економіки, педагогіки, культурології, філології, філософії освіти, державного управління тощо.

Наукові конференції, на яких висвітлювалися проблеми історії та політики країн Американського континенту і матеріали яких доступні для науковців, регулярно проводились в Інституті світової економіки та міжнародних відносин НАНУ (Є.Є.Камінський).

Окремі теми з історії країн Північної та Латинської Америки знайшли висвітлення в тематичних наукових збірках, університетських вісниках, інших фахових часописах, проте вони доволі поодинокі й лише засвідчують відсутність цілісного, системно спланованого дослідження проблем американістики в цілому та країнознавчих студіювань зокрема.

Таким чином, на підставі опрацювання фондів наукових бібліотек провідних академічних установ, університетів та інших вищих навчальних закладів нашої країни з проблем досліджень проблематики всесвітньої історії в сучасній Україні, є підстави говорити про наявність невикористаних резервів і необхідності зосередження уваги на більш широкому колі досліджуваних питань.

Загальним для всіх тематичних і географічних напрямів досліджень постає завдання нарощування зусиль, розширення тематики та більшої координації, врахування інтересів чи напрацьовань дослідників відповідних центрів, шкіл. Навіть побіжне знайомство з темами захищених дисертацій засвідчує існування якщо не тотожної тематики, яка вивчається з позицій історичної, політичної чи економічної науки, то досить близької. Інколи

трапляються фактично повтори чи дубляж досліджених проблем. Цьому слід рішуче запобігати, особливо з огляду наявних обмежених наукових сил та на потреби і широке коло малодосліджених проблем зі всесвітньої історії у сучасній Україні.

Підтвердженням існуючої проблеми можуть слугувати захищені дисертації. У 2000 р. в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка захищено кандидатську з економічних наук (08.04.01) за темою: «Інтеграція податкової системи України до європейського економічного простору», а у 2004 р. у Національній академії державного управління при Президентові України – кандидатська з державного управління (25.00.02) за темою: «Державне управління процесами адаптації податкової системи України до вимог Європейського Союзу». Коментарі, як кажуть, зайві.

Інший приклад. 2006 р. у Львівському національному університеті імені Івана Франка захищено дисертацію «Міжнародно-політичні основи становлення і розвитку спільної європейської безпекової та оборонної політики» (23.00.04); 2007 р. в Інституті держави і права імені В.Корецького – «Правові засади організації та діяльності Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки» (12.00.11); а 2008 р. у Раді національної безпеки та оборони України – «Ліберальна парадигма в формуванні європейської колективної безпеки XXI століття» (21.01.01).

Загалом же наведені ці та інші дані переконують у тому, що наукові дослідження ще далеко не завжди мають вихід на практику, зокрема ті, тематика яких спрямована на вивчення та аналіз соціально-економічних явищ, процесів. Це особливо стосується досліджень з економічної, правової та політичних наук із проблематики трансформаційних перетворень і демократичних зрушень у світі, європейських інтеграційних процесів та долучення до них України. Навіть з назв окремих досліджуваних тем складається враження, що вони існують самі по собі, так би мовити, паралельно щодо практики взаємин нашої держави з Євросоюзом.

Порівняно з нашими сусідами, зокрема з Російською Федерацією, вітчизняні дослідження з проблематики всесвітньої історії значно поступаються. Це стосується як студіювання глибокої давнини, середніх віків, нового та новітнього часу, так і регіонів, держав і їх об'єднань. Для прикладу можна назвати як дослідження і їх висвітлення з історії Європи, окремих країн та тематично-хронологічних зрізів, так і дослідження з історії держав Азії, Африки, Америки чи Близького Сходу. Вітчизняні здобутки значно поступаються у царині підготовки кадрів, їх стажуванні та спеціалізації. У порівнянні з напрацюваннями російських науковців відчутне відставання й у підготовці не лише монографічної літератури, випуску фахових журналів, але й підручників та популярних видань.

Таким чином, основний доробок із дослідження проблематики всесвітньої історії мають провідні установи Відділення історії, філософії і права Національної академії наук України, а також відповідні кафедри провідних університетів. Водночас розробка різноманітних аспектів проблематики всесвітньої історії у вітчизняній історичній науці залишається слабкою

ланкою напрацювань українських істориків. Слід продовжити роботу з координації наукових досліджень, посилити увагу до підготовки кадрів із проблематики країнознавства, активізувати роботу щодо проведення відповідних наукових заходів (конференцій, круглих столів, науково-методологічних семінарів) із проблематики досліджень усесвітньої історії. Також особливої уваги потребує опублікування матеріалів із подібних заходів і забезпечення доступу до цих публікацій у бібліотеках наукових та вищих навчальних закладів. Нагальною видається необхідність підготовки ґрунтовних монографічних праць країнознавчого спрямування, різних географічних та хронологічних зрізів. Це стосується не лише Європи та європейських студій, але й країн інших континентів у різні історичні епохи. Сподіваємося, що наше звернення до цієї проблематики, дослідників і наукових установ допоможе у вирішенні важливих питань та прискорить розвиток цього напрямку соціогуманітаристики.

The article discusses the issue related to actualization of world history researchers' problems. Reserves are explicated that should be brought into play to improve existing situation. Produced in the article are semantic content determinations, quantitative and qualitative indexes of the way passed by researchers during our country sovereign development period. Author analyses scientific priorities of thorough study of surrounding world's past and present by Soviet historians and the components of national historiography development in connection of imperatives of modern world historical thought.

